

Mieczysław Olszewski

Stare druki w bibliotece Archidiecezjalnego Wyższego Seminarium Duchownego w Białymstoku

Fides: Biuletyn Bibliotek Kościelnych 1-2 (32-33), 64-71

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. MIECZYŚLAW OLSZEWSKI¹

STARE DRUKI W BIBLIOTECE ARCHIDIECEZJALNEGO WYŻSZEGO SEMINARIUM DUCHOWNEGO W BIAŁYMSTOKU²

1. Historia zbioru starodruków w Bibliotece AWSO

Zbiór starych druków będącego w posiadaniu Biblioteki Archidiecezjalnego Wyższego Seminarium Duchownego w Białymstoku, opiewa dziś dokładnie na 1436 woluminów i sięga początku XIX wieku, jest ściśle związany z biblioteką Seminarium Duchownego prowadzonego przez Zgromadzenie Księży Misjonarzy św. Wincen-tego à Paulo. Księża Misjonarze objęli parafię białostocką w 1806 roku. To właśnie dzięki Zgromadzeniu Księży Misjonarzy, którzy w Białymstoku prowadzili w latach 1820-1843 Seminarium Du-chowne³ i z tego powodu gromadzili książki dla użytku studentów teologii.

Stare druki o proveniencji misjonarskiej, które znajdują się w zbiorze Biblioteki AWSO w Białymstoku, to w sumie 716 wolu-minów⁴. Wpis proveniencyjny brzmiał: „Ex libris Congregationis

¹ Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Białymstoku.

² Artykuł przygotowany na podstawie referatu wygłoszonego podczas Konferencji na temat: „Starodruki Archidiecezjalnego Wyższego Seminarium Duchownego w Białymstoku i ich konserwacja” dnia 10 IV 2008 roku, który był opublikowany w *Bibliotekarzu Podlaskim* 17/2008 na s. 17-20. Obecna wersja jest nieco zmieniona i uzupełniona o nowe dane.

³ Por. Dąbrowski, S. (1963). *Archidiakoniat Białostocki 1808-1842*. Lublin, s. 64-72 (pr. lic).

⁴ Zob. Olszewski, M. (1989). Inwentarz biblioteki Księży Misjonarzy św. Wincen-tego à Paulo w Białymstoku z 1820 roku. *Studia Teologiczne – Białystok – Drohiczyn – Łomża* 7, s. 137-200.

Missionis Domus Bialostocensis”. W bibliotece obecnego Seminarium Duchownego znajdują się ponadto starodruki z Konwentu Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo, znane pod popularną nazwą „Szarytki” w liczbie 22 woluminów⁵, ze zbiorów Księża Misjonarzy z Siemiatycz – 22 woluminów, Księża Misjonarzy z Warszawy, gdzie zakonnicy mieli swój klasztor u św. Krzyża – 43 woluminów. Przy tej okazji dodajmy, że w bibliotece AWSO znalazły się po kilka egzemplarzy starodruków ze zbiorów kościelnych czy zakonnych takich jak: Drohiczyn, Dyneburg, Kowno, Krasnybór, Krzemieniec, Lublin, Łomża, Mariówka, Nieśwież, Różanystok, Sejny, Rzym, Turyn, Tykocin, Warszawa, Wilno. Z Biblioteki Seminarium Duchownego w Trewirze (Niemcy) posiadamy 10 woluminów. Ponadto w bibliotece AWSO znalazło się po kilka woluminów ze zbiorów parafialnych, m.in. z parafii Juchnowiec, Krasnystaw, Nowy Dwór, Sokółka, Stanisławowo. Te proveniencje świadczą o często tajemniczej wędrówce książek, jak też o ogromnym udziale duchowieństwa i instytucji kościelnych w krzewieniu oświaty i kultury, także na terenie obecnej Białostoczczyzny. Poświadczają to proveniencyjne wpisy własnościowe poszczególnych osób, widnieją tu bowiem nazwiska wielu duchownych: ks. Jana Szykowskiego – 40 woluminów, ks. Stefana Łapinkiewicza, proboszcza parafii białostockiej do momentu objęcia parafii przez Księża Misjonarzy w 1806 roku (38 woluminów), ks. Franciszka Dobrzyńskiego CM – 24 woluminów, ks. Ignacego Kozłowskiego – 18 woluminów, ks. Andrzeja Cykanowskiego CM, ks. Mikołaja Kałubowskiego – prepozyta parafii w Białymstoku w latach 1748-1782⁶, ks. Józefa Barrau, ks. Jana Kruszewskiego, ks. Walentego Markiewicza, proboszcza parafii Juchnowiec i prodziekana białostockiego, ks. Franciszka Prusieckiego CM i innych nie zawsze zidentyfikowanych jako duchownych, a czego można się domyślać ze względu na religijną treść starodruku.

Warto w tym miejscu odnotować kolejny fakt zainteresowań bibliofilskich duchowieństwa katolickiego. Okazuje się, że w połowie XVII wieku mieliśmy w Białymstoku bibliofila, który miał w swoim

⁵ Zob. Olszewski, M. (2001). Źródła do historii biblioteki Sióstr Miłosierdzia w Białymstoku. *Bibliotekarz Podlaski* 3, s. 82-91.

⁶ Zob. Olszewski, M. (1989). Inwentarz biblioteki..., s. 139.

księgozbiornicę aż 8 inkunabułów. Był nim ks. Marcin Jodzewicz, prepozyt białostocki i proboszcz nowodworski⁷. N. Feigelmanas odnotowuje w swojej książce o inkunabułach na Litwie kolejne dla nas ciekawostki, a mianowicie, że 3 inkunabuły pochodzą z kościoła parafialnego w Juchnowcu (dawna diecezja wileńska), dwa pochodzą z klasztoru dominikanów w Choroszczy k/Białegostoku i jeden inkunabuł z Tykocina (diecezja łomżyńska), prawdopodobnie z tamtejszego klasztoru bernardynów⁸.

Jest rzeczą jasną, że i osoby świeckie gromadziły książki i posiadały własne biblioteki. Sławna już biblioteka Izabeli i Jana Klemensa Branickich posiadała znaczną bibliotekę⁹, z której z wpisem własnościowym: „Comtesse Branicka nee comtesse Poniatowska” szczęśliwym trafem znalazły się w liczbie 20 woluminów w Bibliotece AWSO.

Obok zbioru książek należących do Izabeli Branickiej, Biblioteka AWSO jest ponadto w posiadaniu bardzo ciekawego, zwłaszcza ze względu na własnoręczne wpisy właściciela, zbioru w liczbie 7 woluminów, który był własnością nadwornego malarza Branickich Augustyna Mirysa. Augustyn Mirys zasłynął ze swego ekstrawaganckiego zachowania i dziwnych zapisków na książkach¹⁰, Są one świadectwem oświeceniowych trendów owej epoki, którym ulegał Mirys, ostro krytykując księży podobnie zresztą jak i lekarzy. Podejrzewano go o przynależność do loży masonskiej z siedzibą w Białymstoku. Jednakże Mirys nie znajduje się za życia na liście członków Loży białostockiej, noszącej nazwę „Przyjaźń na Wschodzie Białegostoku”¹¹, Tym bardziej, że postawa Augustyna Mirysa w chwili jego śmierci, bardzo zaskoczyła otoczenie Izabeli Branickiej. Podskarbi białostocki Wojciech Matuszewicz pisał do Izabeli Branickiej: *Mirys zmarł 8 marca 1790 roku około godziny 6 wieczorem (...), następnego dnia do kościoła tutejszego wyprowadzono*

⁷ Krahel, T. (1984). Litewskie inkunabuły. *Studia Teologiczne – Białystok – Drohiczyń – Łomża* 2, s. 309-314; tu: s. 313.

⁸ Tamże.

⁹ Krajewska, M. (1989). Biblioteka Izabeli i Jana Klemensa Branickich w Białymstoku. *Studia Teologiczne – Białystok – Drohiczyń – Łomża* 7, s. 201-224.

¹⁰ Zob. Olszewski, M. (1990). Augustyna Mirysa zapiski na książkach. *Studia Teologiczne – Białystok – Drohiczyń – Łomża* 8, s. 281-290; Tenże (2003). Badania پروwениенциyjne nad książkami Augustyna Mirysa z Biblioteki Archidiecezjalnego Wyższego Seminarium Duchownego w Białymstoku. *Bibliotekarz Podlaski* 6, s. 3-17.

¹¹ Olszewski, M. (1990). Augustyna Mirysa..., s. 284.

*i dziś rano (10 marca) na cmentarzu przy cerkwi¹² pochowano. Imś Pan Mirys nadspodziewanie wszystkich wszelkimi Sakramentami opatrzony, które z chęcią przyjmował umarł (...)*¹³.

Do kolejnej ciekawostki należy zaliczyć 27 starodruków z Oficyny Supraskiej, należącej do OO. Bazylianów, unickiego klasztoru w Supraślu, a co z kolei jest dla białostockiej biblioteki seminaryjnej powodem do dumy, że je posiada.

Książki zgromadzone przez Księży Misjonarzy – także już XIX-wieczne – były przechowywane na plebanii parafii białostockiej – obecna rezydencja arcybiskupów białostockich. Kiedy został wybudowany duży gotycki kościół popularnie zwany kościołem „farnym” – konsekrowany w 1911 roku – przeniesiono książki do kościoła i umieszczone je w sali nad zakrystią. Daty nie udało się ustalić, kiedy to nastąpiło. Książki przetrwały tam do trudnych czasów ograniczania działalności Kościoła za rządów komunistycznych. Lekcje religii odbywały się w pomieszczeniach kościelnych. W związku z tym należało takie miejsca przygotować. Postanowiono więc pomieszczenia nad zakrystią kościoła farnego zamienić na salkę katechetyczną, stąd znajdujące się tam książki musiały być przeniesione do innego pomieszczenia. Miało to miejsce w 1979 roku, gdy książki ze starodrukami zostały przeniesione z fary do budynku seminaryjnego przy ul. Warszawskiej¹⁴. W 1997 roku, gdy został oddany do użytku nowo wybudowany gmach biblioteki seminaryjnej, znalazły w nim swe klimatyzowane miejsce także stare druki.

Starodruki seminaryjne nie były skatalogowane aż do czasu przeniesienia ich do nowego gmachu biblioteki. Dzieła tego podjęła się p. mgr Maria Krajewska. Katalog kartkowy, który sporządziła M. Krajewska, został również przekazany do Centralnego Katalogu Starych Druków Biblioteki Narodowej, który znajduje się w Warszawie przy pl. Krasińskich.

¹² Cerkiew owa znajdowała się w miejscu obecnej katedry prawosławnej przy ul. Lipowej. Cerkiew z czasu Branickich była cerkwią unicką, wbrew twierdzeniom niektórych dzisiejszych historyków.

¹³ AGAD Archiwum Roskie LXV/1.

¹⁴ Podaję te wiadomości na podstawie relacji ks. Tadeusza Krahela, który zajął się przeniesieniem tych książek do pomieszczeń seminaryjnych.

2. Charakterystyka zbioru starodruków

Jak wiadomo, starodruki to książki wydane między 1501 a 1800 rokiem, w tym inkunabuły – pierwsze druki od 1450 roku do końca roku 1500.

O charakterystyce starodruków można mówić w dwóch aspektach: od strony materialnej i treściowej, które w największym skrócie tu przedstawimy odnośnie do starych druków znajdujących się w bibliotece AWSD w Białymstoku.

Stare druki, także te w zbiorze Biblioteki AWSD, charakteryzują się tym, że są ręcznie wytwarzane: skład czcionek, papier (często z filigranami), ryte ilustracje (drzeworyty, miedzioryty), oprawa (pergaminiowa albo ze skóry cielęcej, koziej, świńskiej, owczej i in.).

Oprawy są często ozdobione ornamentami figuralnymi, roślinnymi, ekslibrisami. Oprawy z kolei posiadają często wiązania skórzane lub metalowe klamry do spinania książek.

Karty tytułowe zawierają długie tytuły, często zdobione motywami roślinnymi, zwierzęcymi, postaciami ludzkimi, architektonicznymi i geometrycznymi.

Wewnątrz druków często występują ozdobniki nagłówkowe, przerywniki i finaliki. Rozdziały zaczynają się inicjałami bardzo często ozdobione różnymi motywami. Ilustracje w książkach przedstawiają osoby świętych, władców i inne zgodnie z treścią danej publikacji.

Przykładem takiego starodruku, najstarszego w zbiorze AWSD, a ostatnio poddanego konserwacji, jest książka z 1532 roku: „Athanasii Episcopi Alexandrini fecundissimi illius ecclesiae... opera... Interpretes: Iohanne Aretinus, Ambrosius Monachus, Angelus Politianus, Iohanne Capnion, Erasmus Roterdamus. – Coloniae ex officinae Eucharii Ceruicorni”, Anno MDXXXII. Inicjały w niej są ozdobione motywami roślinnymi, zwierzęcymi i postaciami osobowymi z oprawą zdobioną motywami roślinnymi.

Stare druki w Bibliotece AWSD pochodzą w większości, jak zaznaczono wyżej, z księgozbioru Księży Misjonarzy, którzy prowadzili Seminarium Duchowne w Białymstoku, stąd też i treściowo obrazują ich zawartość potrzebną dla studentów teologii. Ale są w tym zbiorze książki z literatury pięknej, książki prawnicze, historyczne i o innej tematyce.

Trzeba także dodać, że obecnie Biblioteka seminaryjna w Białymstoku gromadzi stare druki jako wartość samą w sobie, jako świadectwo kultury ludzkiej, jako świadectwo dziedzictwa narodowego. Stąd też są gromadzone stare druki bez względu na treść, język, miejsce druku, formę piśmienniczą. Jednak wyraźnie można zauważyć, że najliczniej reprezentowane są druki dotyczące spraw religijnych i teologicznych. Tak więc z zakresu nauk teologicznych należy wymienić te dotyczące Biblii, tekstów Pisma św. z licznymi wydaniem w różnych językach, m.in. w języku litewskim „Biblia, tai esti Missas Szwentas Kantas, Seno ir Naujo Testamento... D. Martino Luterus”, wyd. w Królewcu w 1755 roku. Tutaj też znajduje się sławna Wulgata, a także tłumaczenia Biblii na język polski jezuita Jakuba Wujka. Biblioteka AWSO posiada cenny starodruk z punktu widzenia kościelnego, a mianowicie „Confessio catholicae fidei christianae”, kard. Hozjusza, wydany w Wiedniu w 1560 roku. Ponadto dzieła dogmatyczne, z teologii moralnej, a zakresu liturgii: mszały, rytuały, agendy, brewiarze.

Biblioteka posiada też druki kazań różnych autorów zarówno polskich, jak i zagranicznych w języku polskim, łacińskim, francuskim, niemieckim. Przykładowo kazania ze zbioru seminaryjnego: Agnelly (Anioł) od Ofiarowania Najświętszej Maryi Panny „Kazania o życiu miękkim i rozkosznym” wydane w Berdyczowie w drukarni Fortecy Najświętrzej Maryi Panny w 1785 roku.

Interesującą pozycją jest książka Marcina Lutra podarowana przez ks. Wacława Radziwona, kapłana pochodzącego z diecezji białostockiej a pracującego w Kętrzynie, ks. bpowi Falkowskiemu. Ten starodruk: „Hauspostilla ueber die Sonntags und der fuer nemsten Fest”, wydany w Wirtembergu w 1578 roku, była poddana konserwacji w pracowni konserwatorskiej p. Małgorzaty i Wiesława Faberów w Warszawie. Jest wiele żywotów świętych i medytacji pogłębiających życie duchowe wierzących. Mamy pokazywany zbiór Konstytucji sejmowych z lat 1562-1703, zbiór dekretów i postanowień rządowych, jednakże często niekompletnych i w opłakanym stanie, wymagających, rzecz jasna, pilnej konserwacji.

Oprócz tego są tu dzieła z zakresu filozofii, nauk matematycznych, chemii, rolnictwa i książki przyrodnicze. Do tego ostatniego zakresu należy zaliczyć 6 starodruków naszego rodaka, a mianowicie ks. Krzysztofa Kluka, wielkiego przyrodnika, pochodzącego z Cie-

chanowca na Podlasiu. Biblioteka AWSD posiada jego następujące druki: „Botanika dla szkół narodowych...” wydanej w Warszawie w 1785 roku i drugi raz wydana w Wilnie w 1787 roku; „Dykcyonarz roślinny” w którym, podług układu Linneusza są opisane rośliny..., Warszawa 1787; „Rzeczy kopalnych osobliwie zdatniejszych szukanie...”, Warszawa w drukarni Scholarum Piarum 1782; „Zwierząt domowych i dzikich osobliwie kraioowych, historyi...” Warszawa w drukarni Scholarum Piarum 1780, świadczące o wielkiej przyrodniczej erudycji ks. Krzysztofa Kluka.

Również interesujące są inne starodruki związane z naszym terenem. Jest to np. „Zbiór krótki historii egipskiej y kartaginskiej” wydanej w Grodnie w 1776 roku, która zanim znalazła się w Bibliotece AWSD należała onegdaj do Leutenanta Regimentu Grenadierów, bez nazwiska, niestety. Kolejna ciekawostka z naszego regionu to książka Gabriela Jurkiewicza „Różany Potok kwitnących łask Oycy Miłosierdziów... Cuda w Różanymstoku” wydana w Wilnie w 1763 roku.

3. Przechowywanie i konserwacja

Z przedstawionej w skrócie historii księgozbioru starodruków, ich stanu i charakterystyki znajdujących się w zbiorze Biblioteki Seminarium Duchownego w Białymstoku wyłania się kwestia ich zabezpieczenia, przechowywania i konserwacji.

Zdecydowana większość starodruków znajdujących się w posiadaniu Biblioteki AWSD wymaga konserwacji. Starodruki te były przechowywane do czasu umieszczenia ich w nowym gmachu w sposób całkowicie nieprofesjonalny, w pomieszczeniach do tego rodzaju zbiorów zupełnie niedostosowanych i niezabezpieczonych, czyli narażonych na niszczenie przez wilgoć, zmiany temperatury itp. i także na kradzież. Z inwentarzy sporządzanych przez Księży Misjonarzy podczas wizytacji parafii wynika, że byli posiadaczami jednego inkunabułu, po którym ślad zaginął. Pomieszczenia zakupione, zawilgocone o zmiennej temperaturze powiększały tylko dewastację druków. Stąd w nowym gmachu biblioteki staramy się zaradzić wszystkich tym niedociągnięciom i przechowywać starodruki w sposób profesjonalny, właściwy i należny tym zabytkowym dziełom naszej kultury i historii. Stąd zostało przygotowane osobne po-

mieszczenie na starodruki z klimatyzacją. Zabezpieczenia te dotyczą bardziej przechowywania, aby nie pogorszył się ich stan materialny.

Tymczasem pomimo tych zabezpieczeń stare druki wymagają konserwacji. Patrzymy z nadzieją w przyszłość, być może znajdą się sponsorzy i dobra wola instytucji państwowych, które wesprą konserwację starych druków, jako dziedzictwa narodowego i historycznego świadectwa kultury na tym terenie.